

Antik Yunan ve İslam Düşüncesinde Ölüm

The Death in Thought of Ancient Greek And Islamic

Dilan BAYHAN

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi
dbayhan071@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7287-9198

Araştırma Makalesi/Research Article

DOI: 10.56671/hafizadergisi.1146828

Sayfa: 72-86

Makale Gönderim Tarihi

22/07/2022

Makale Kabul Tarihi

18/09/2022

Öz

Tarihte birçok medeniyet tarafından üzerine çeşitli düşünceler üretilen ölüme kimi medeniyetler olumlu manalar yüklerken; kimi medeniyetler için ise ölüm olumsuz bir anlam ifade etmektedir. Fakat medeniyetlerin bu konudaki tek ortak noktası ölümün inkâr edilemez bir realite olduğudur. İnsanoğlu birçok konuda çözüm arasa da bu durum ölüm için geçerli değildir. Çünkü insan ölüm karşısında savunmasız kaldığı için her birey ölüme farklı açıdan yaklaşmaktadır. Kimileri için ölüm yeni bir hayata geçiş için köprü görevi görürken kimi içinde hiçliğin başlangıcıdır. Bireyin ölüme olan bakış açısını inancı, kültürü ve yaşadığı çağı etkilemektedir.

Ölüm olgusu; insan, ruh ve beden ile ilişkilendirilmektedir. Bu olgunun açıklanmasında felsefe ve inanç önemli rol oynamaktadır. Çünkü ölüm eksenini çerçevesinde gelişen her düşüncede; insanın yapıp etmeleri, kültür ve inancın da etkisi vardır. Eğer filozof/düşünür ölümden sonra bir yaşamın olacağı inancına sahip ise bu durum onun ölümden korkmamasını sağlayabilir. Fakat ölümden sonra yaşam inancı da insanı korkuya sürükleyebilir. Çünkü inancın gerekliliklerini yerine getirmeyen birinin Tanrı tarafından cezalandırılacağı endişesi onun ölüme karşı negatif bir psikolojiye sokabilir. Nitekim ölümden sonra yaşamın var olmadığına inanan biri de aynı endişeyi taşıyabilir. Çünkü ölümden sonra tamamen yok olacağını düşünen biri erdemli bir yaşam tarzını ret edebilir. Bununla birlikte ölümler yaşamın son olduğuna inanan biri bu yaşamı hak edecek şekilde erdemli bir yaşam da sürdürebilir.

Sonuç olarak ölüm, ölüm korkusu, ölümden sonra yaşamın olup olmaması bu çalışmada tartışacağımız temel problemlerdendir. Nitekim insanoğlunun düşüncesi hangi eksende gelişirse gelişsin daima bir felsefe veya inanç sistemine ihtiyaç duyar. Buna bağlı olarak bu çalışmada Antik Yunan ve İslam Medeniyetinde kendi döneminde diğer filozoflardan farklı tutum sergileyen birkaç filozof üzerinden ölüm tartışılmıştır. Antik Yunan'da ölüm fikri ele alınırken öncelikle birbirinden farklı ölüm düşüncesini ortaya koyan filozoflar değerlendirilmiştir. İslam düşüncesinde ise birbirinden farklı görüşte filozoflar olsa da Antik Yunan düşüncesinde olduğu kadar keskin bir ayrım görülememektedir. Öyle ki her dönemin filozofu belirli bir sistem çerçevesinde ölüm olgusuna birden çok anlam yükleyebilmektedir. Bundan dolayı dönem içerisinde birbiriyle paralel olan filozofların aksine görüşleri birbiriyle farklı olan filozoflar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Antik Yunan, İslam Medeniyeti, İnsan, Ruh, Beden.

Abstract

While some civilizations attribute positive meanings to death, in which various thoughts were produced by many civilizations in history; For some civilizations, death has a negative meaning. But the one thing civilizations have in common is that death is an undeniable reality. Although human beings seek solutions for many issues, this does not apply to death. Because people are vulnerable to death, each individual approaches death from a different angle. For some, death serves as a bridge to a new life, while for others it is the beginning of nothingness. The individual's view of death affects his belief, culture and age.

The phenomenon of death; man is associated with the soul and the body. Philosophy and belief play an important role in explaining this phenomenon. Because in every thought that develops around the death axis; People's actions, culture and belief also have an effect. If the philosopher/thinker has the belief that there will be a life after death, this may ensure that he is not afraid of death. But the belief in life after death can also lead people to fear. Because the worry that someone who does not fulfill the requirements of faith will be punished by God can put him in a negative psychology towards death. As a matter of fact, someone who believes that there is no life after death may have the same anxiety. Because a person who thinks that he will disappear completely after death can reject a virtuous lifestyle. However, someone who believes that death is the end of life can also lead a virtuous life worthy of this life.

As a result, death, fear of death, whether there is life after death or not are the main problems that we will discuss in this study. As a matter of fact, no matter which axis human thought develops, it always needs a philosophy or belief system. Accordingly, in this study, death has been discussed through several

philosophers in Ancient Greek and Islamic Civilization who had different attitudes from other philosophers in their own time. While discussing the idea of death in Ancient Greece, first of all, philosophers who put forward different ideas of death were evaluated. In Islamic thought, although there are philosophers of different opinions, a sharp distinction cannot be seen as in Ancient Greek thought. So much so that the philosopher of each period can attribute more than one meaning to the phenomenon of death within the framework of a certain system. Therefore, unlike the philosophers who were parallel to each other during the period, the philosophers whose views were different from each other were discussed.

Keywords: Death, Ancient Greece, Islamic Civilization, Human, Soul, Body.

Giriş

Ölüm kavramı farklı dillerde birçok anlama gelse de toplumlar içinde ölüm kavramı benzerlik taşımaktadır. Türkçede ölüm kavramı; “dünya hayatının sona ermesi” (Doğan, 2011: 1356) anlamına gelmektedir. Ölüm, yaşayan tüm canlılar için kaçınılmaz bir sonudur. Belki de akıllı varlık olarak insan, sonsuz yaşama isteğinden dolayı ölüm realitesinden kaçmak istemiş ve ölüme karşı çözüm bulmaya çalışmıştır. Ölüm varlığımıza karşı bir tehdittir. Ölümün insan üzerindeki etkisi hem niteliksel hem de niceliksel (Tanhan ve Arı İnci, 2009: 4-7). Ölüm bazı toplumlarda yok oluş iken bazılarında ise sonsuz bir hayata geçiştir. Ölümden sonra yaşamın olup olmadığı ile ilgili tartışmalar devam etse de ölümün bir gün meydana geleceği herkes için kabul edilen bir gerçektir. Ölüme karşı insanın seçim hakkı olmasa da ölüme negatif anlam yüklemek insanın bireysel yorumudur. Bireysel denilmesi yerinde bir terim olacaktır çünkü ölüm bireysel bir deneyimdir. Buna bağlı olarak ölümü deneyimlememiş birinin ölüm hakkında olumlu veya olumsuz yorum yapması onun yaşadığı yaşam tarzına göre şekillenebilir. Ölüm her birey için aynı etkiyi taşımadığı gibi toplum tarafından algılanışı da farklılık gösterebilir. Buna bağlı olarak toplumun ortaya koyduğu bilim, felsefe ve din alanında birden çok ölüm tanımı ile karşılaşılır. Toplum içerisinde dinine bağlı olan birinin ölüme bakışı ile tıp alanında kendini geliştirmiş bilim insanının ölüme bakışı farklılık arz etmektedir (Bayhan, 2021: V-4). Ölüm nasıl meydana gelmektedir? sorusuna bilim, ölümü insanın biyolojisi ile ilişkilendirerek cevap vermektedir. Buna bağlı olarak bilimsel terimler çerçevesinde kanıtlar ortaya koymaktadır. Örneğin; bir insanın ölüm nedeni; kalp krizi veya solunum yetmezliğine bağlanabilmektedir. Bilim insanları, her ne kadar yaşamın devam edebilmesi için çözüm arasa da bu pek mümkün olmamıştır (Bilim Araştırma Merkezi, 1978: 7). Bilim, ölüme karşı daima çözümler arayıp yaşam olgusunu uzatmaya çalışırken din, ölüm realitesine karşı farklı bir kabulleniş ortaya koymaktadır. Dinde ölüm, bilime göre daha karmaşık bir konudur (Güngör, 2016: 34). Çünkü dinlerin birçoğunda ölüm son değil yeni bir hayatın başlangıcıdır. Ölüm, yeni bir hayata geçişte köprü görevini görmektedir. Felsefe de ise ölüm kavramı birçok uygarlıkta farklı ele alınmaktadır. Ölüm algısının birçok alanda işleniyor olması onun ortak bir realiteye sahip olmasından kaynaklıdır. Ölüm insanlar kadar hayvanlar ve bitkiler için de yaşanan bir hadise olsa da düşünce yetisine sahip olan insanoğlu ölümün bir gün gerçekleşeceğini bildiğinden ölüme karşı daima endişe içindedir. Ölümün iyi veya kötü olarak nitelendirilmesi insanın kendi bakış açısından kaynaklıdır. Fakat ölüm realitesini felsefe ve din alanında ele almak için belirli ortak terim ve düşüncelerden yola çıkılmaktadır. Nitekim felsefe alanının da ölüm fikri ile ilgili minimal farklılıklar olsa da din alanında farklılık felsefeye kıyasla daha az olabilir.

ÖLÜM TEMASININ OLGUSAL ÇERÇEVESİ

Ölüm yaşamdan ayrılamayan bir olgu olduğu için insanoğlu çağlar boyunca ölüme anlam aramaktadırlar. Fakat ölüm olgusunu net bir şekilde tanımlamak veya açıklamak kolay değildir. Bundan dolayı ölüm için birden çok tanım ortaya çıkmaktadır. Ölüme verilen birden çok anlam

doğrultusunda ölüm kimileri için stresin sonu iken kimileri için ise stresin ta kendisidir. Buna bağlı olarak ölüm kavramı, toplumdaki topluma değişmektedir. İnsanoğlu ölümle iç içe oldukça ölüme karşı farklı bakış açıları da geliştirmektedir. İnsan ölüm ile karşılaştığı sürece ölüm olgusu insanın zihnini daima meşgul etmektedir. Ölümden sonra yaşamın olup olmayacağı veya ölümle birlikte tamamen yok olma korkusu, insanı belirsizlik ve karamsarlığa sürüklemektedir. Eğer insan ölümü kabullenip yaşamını ona göre şekillendirirse onun bu farkındalığı yaşama daha anlamlı bakmasını sağlar. İnsanın ölümü kabul etmesi onun kötümser bir ruh halinden çıkmasına neden olur. Fakat insan, ölüm olgusunu düşünceden silmeye çalışırsa ortaya boş bir ruh hali çıkar. Ölümlü hayatından çıkarmayan ve bir gün gerçekleşeceğini farkında olan biri bencillikten uzak durmaya çalışır. Çünkü ölümün her an gerçekleşeceğini bilmek insanın diğer insanlarla olumlu ilişki kurmasına neden olur. Bundan dolayı ölüm sadece psikolojik değil ayrıca sosyolojik de bir olgudur (Tanhan ve Arı İnci, 2009: 6).

Ölümün sosyolojik olgu olması; herkesin gündelik yaşamda bu fenomenle karşılaşmasından kaynaklanır. Gündelik yaşamda ölümle sıkça karşılaşmamız onun yaşamımızda daima olacağına bir işarettir (Çetin, 2017: 155-157). İnsanın ölüm hakkında ele aldığı birçok soru varoluşsaldır. Ölümün ampirik bir olgu olmaması, insanın ölüme karşı koyma güdüsünü ortaya çıkarır. Çünkü insan daima varoluşunu devam ettirmek ister. İnsan ölümden kaçmak istediği için zihninden bu olguyu siler. Nitekim ölümden sonra ki yaşamın olup olmadığı fikri insanın yaşam istencine tutunmasını sağlar. Ölümün varoluşa karşı bir tehdit içermesi insanlar için problemdir. Ölüm, insanı her türlü senaryoya karşı çaresiz bırakır. Ölümün bu çaresizliğine karşı felsefe ve din farklı bakış açıları sunmaktadır. Felsefede ölüm; birden çok felsefi düşünce etrafında şekillenmektedir. Dini argümanlar da ise gündelik yaşamımızı etkileyerek ölümü yok sayan değil ölümü şekillendiren yaşamı ele alır (Güngör, 2016: 228-240). Dinin bu bakış açısı belirli bir dönem için geçerli değildir. Çünkü din, insanlığın varoluşundan beri hüküm sürmektedir. Fakat insanların çoğalmasıyla birlikte birçok din ortaya çıkmıştır. Birçok toplum kendine ait din algısı ortaya koymaktadır. İnsanın dine olan ihtiyacı birçok toplumu tatmin etmektedir. Buna bağlı olarak From, dinin bir grup tarafından benimsenip kendi içerisinde ortak bir davranış sergilenen sistem olarak görmektedir (From, 1982: 41). Din olgusu sadece toplumları değil bireyleri de etkiler. Çünkü dinsel olgu insanın ruhunda büyük bir etkidir (Pür, 2008: 9). Din, kutsal olanın insan yaşamı üzerindeki etkisini inceler (Kurt, 2008: 75-76). Din insanın eylemlerini yönlendirir. Yalnızca Tanrı ve insan arasındaki ilişkiyi değil din birçok inanç, renk, duygular ve davranış biçimlerini incelemektedir. Dini inanç, birbirinden ayrı toplumları karşı karşıya getirmektedir. Çünkü inanç sistemi insanı psikolojik ve duygusal olarak etkilediği için kendi dini sistemine olan her hangi bir tehditte karşı toplumu ötekileştirebilir (Gökberk, 1993: s. 148).

Augustinus, ilk insanlarla birlikte günahın ortaya çıktığını söyleyerek ölümle birlikte günahın yayıldığını savunur. Ölüm insan için bir cezadır ama son değil aksine yeni bir yaşamın başlangıcıdır. Aydınlanma dönemi ile birlikte tüm filozoflar ölüm kavramına birden çok anlam yüklemektedir. Ortaçağ döneminde insan ve Tanrı arasında 'birolmak' ve bunun sayesinde insanın günahattan kurtulacağı düşüncesi hâkimdir. Çünkü ortaçağ dönemine göre insan, günahkâr olarak bu hayata gelir. İnsanın doğuştan günahkâr olmasının cezası onun ölüme çarptırılmış olmasıdır. Günah kavramında kurtulmak isteyen biri ölüme kadar Tanrı'nın inayetine sığınmalıdır (Gökberk, 1993: s. 148). Ortaçağ döneminde hemen hemen her filozof aynı fikri savunurken modern dönemde birbirinden farklı birçok görüş ortaya çıkar. Örneğin; modern dönem filozoflarından olan Descartes; ruh ve beden birbirinden koptuğunu söyler. Ruh iç deneyimler ile beden ise fiziksel aktivitelerle ilgilenir. Bununla birlikte Descartes bedene, ruha kıyasla daha çok anlam yüklemiş ve başımıza

gelen her olayın döngüsel olan bir nedensellikten ibaret olduğunu söylemiştir. Descartes, ölümden önce gelen tüm olayların nedensellik silsilesi olarak görülmeye başlanır. (Akşit, 2013: 13-14). Fakat ölümden sonra yaşam var mıdır? sorusu filozofların kendi içinde fikir ayrılığına neden olmaktadır. Antik Yunan filozoflarının birçoğu ölüm gerçekleşmeden hayatın anlamının ne olduğunu aramışlardır. İslam filozofları ise hayatın anlamını sadece bu dünyada değil ölümden sonrada olacağına inanmışlardır. Fakat Antik Yunan filozofları için ölümden sonra bir yaşamın olabileceği hepsi için ortak bir tutum değildir (Krishnamurti, 2002: 71).

ANTİK YUNAN DÜŞÜNCESİNDE ÖLÜM

Ölüm, canlı varlıkların hayatının son bulması ve insanda ise bilinçli deneyimin tamamen sona ermesidir. Filozoflar, ölümün doğasının ne olduğu sorusunu ele almaktadır. Bununla birlikte ölüm hakkında kesinliğin olmaması ve ölümün kendi gizemini koruması insanları ürkütmüş ve endişe içine sokmuştur (Cevizci, 2012: 336). Antik dönemde birçok filozofun zihnini ölüm olgusu kurcalamıştır. Felsefe tarihçileri, ölüm konusunun birçok medeniyet tarafından işlendiğini ortaya koymaktadır. Antik Yunan'da ölüm olgusu öncelikle tabiatla açıklanır. Tabiat filozofu olan Pythagoras ruh ile beden ayrımını ele alırken ölüme değinir. Pythagoras, bedeni yok olmaya mahkum ederken ruhu ezeli ve ebedi olan kainatın bir parçası olarak görür. O, ruh göçünü felsefi alana yükselten tek canlının insan olduğunu dile getirir. Ruh kavramını Tanrı'nın bir düşüncesi olarak gören Pythagoras, ruhun ölümsüz olduğunu iddia eder (Erdem, 2011: 8). Fakat Demokritos, Pythagoras gibi ölüm kavramından söz etmez. Demokritos, ölümü atomlarla açıklar (Akşit, 2013: 6-8). Evren, sonsuz sayıda atomlardan meydana gelir. Atomların hareketi zorunludur ve bu hareketler tesadüfi değildir. Eğer bir madde boşluğa bırakıldığında yere düşüyorsa bu zorunlulukla ilişkilidir. Duyu organların kendi özünde de atom bulunur. Duygu ve istekleri oluşturan atomlar ise ateşten meydana gelir. Atomların her yerde olması ve her şeyin atomlarla meydana gelmesi, Tanrı'nın da atomdan oluştuğu anlamına gelir. Tanrı'yı oluşturan atomların diğerlerinden farkı en hafif olmalarıdır. İnsandaki atomların dizilimi ne kadar düzgün olursa insanın da mutluluğu ona göre şekillenir. Buna bağlı olarak insan mutluluğun değerini bilmelidir, çünkü ölüm atomların yok olmasıyla gerçekleşir (Erdem, 2011: 145-152). Antik dönemde yaşayan Demokritos ve Pythagoras, ölüm üzerine birbirinden ayrı görüşlere değinmektedirler. Fakat bu dönemde Sokrates ilk defa tabiat filozoflarından ayrılarak ölüm kavramı üzerine yeni bir bakış açısı kazandırır.

Sokrates, ölümü bir değişim olarak görmüş ve ölümün başka bir boyuta geçiş olduğunu söylemiştir. Sokrates için ölüm bir son değil, ölümlerin tekrar bir araya gelip kavuşacağı yerdir. Fakat bu düşünceler, Sokrates'in kendisinden değil dolaylı olarak Platon, Ksenof ve Aristophanes'ten öğrenilmektedir. Sokrates savunmasında, "Ölümü karşısına alan başkaları gibi. Şimdi eğer tanrı bana kendini ve diğer insanları sorgulayarak filozofluk yapmamı emrediyorsa, ölüm korkusuyla veya başka bir korkuyla mevzimi terk edip kaçacak mıyım? İşte tuhaf olan bu olurdu. Tanrının sözüne ölüm korkusuyla itaatsizlik etseydim ve bilge olmadığım halde bilgelik taslasaydım, işte o zaman mahkeme önüne tanrıları inkar ettiğim için haklı olarak getirilirdim. Gerçekten de ölüm korkusu bilgelik taslamak değil de nedir?" (Platon, 2011: 31). Sokrates için ölüm korkutucu ve ürkütücü değildir. Platon'da hocasına yakın bir görüşü savunarak ölümü, beden ruhtan ayrılması olarak görmektedir. Platon, idealar öğretisinde ruhun ölümsüzlüğü konusuna yer vermektedir. Ruhumuz; biz daha hayata gelmeden önce var olmuştur. Ruh bedenler arası göç yapabilir iken beden yok olmaya mahkumdur (Platon, 2011: 6). Stoa da insanı diğer canlılardan ayıran şey akıldır. İnsandan fazladan olan şey sadece akıl değil aynı zamanda bedenine gömülü olan bir ruha sahiptir. Stoacılar ruhu, maddi olandan ayrı bir şey olarak tasarımılamazlar. Ruh; Platon üç kısma ayırır, Aristoteles daha mantıksal bir düzeyde zorunlulukla karşılar, fakat Stoa da ruh sekiz parçadan

oluşur. Stoa da ruhun yönetiminde hegemonikan kalanlar ise dokunaçlarıdır. Stoalılar yaşamsal akılda olan ruhu ödül ve ceza ile ilişkilendirmezler (Brun, 2003: 70-77). Stoalılar da Platon gibi paralel düşünceler ortaya koyarak ölüm sayesinde ruhun bedeni terk ettiğini savunmaktadırlar. Ölümle birlikte acılar da son bulur. Çünkü Stoalılar için ölümden sonra yeni bir hayat yoktur. (Bayhan, 2021: 58). Fakat ölüm korkusu zevk ve mutluluk anlayışlarının sonu geleceğinden gerekli bir korkudur. Eğer ölüm korkusu bu açıdan bakılırsa bireyin yaşamına pozitif bir bakış açısı kazandırır. (Pattabanoğlu, 2015: 75-76). Belirli noktalar da Epiküros her ne kadar Stoalılarda hasım olsalar da, Epiküros'un önemli temsilcisi olan Epiküros'ta başka bir alemin olmadığını fizik kuramı ile açıklar. Çünkü Epiküros yazgıyı kabul etmediği için her şeyin atomlarla açıklanacağını savunur.

“Stoa, insanın zamanı sevmesini ve zaman dünyayı, varlıkların duygudaşlığını ve Tanrı'yı ifade ettiği için ona boyun eğmesini istemekle buna ulaşmayı önerirken, Epikürosçular insandan, ana, anın bize verdiği apaçıklığa ve bize sağladığı hazza tutunmalarını ister.”(Brun, 2003: 79).

Sokrates ile birlikte insan artık doğaya dönüşmeye başlar. İnsan artık felsefenin merkezine alınmıştır. Onun önemli olmasının temelinde, dönemin sofistlerine karşı savunduğu öz fikridir. Sokrates kendi inançları uğruna ölüme seve seve gideceğini hatta ölümün bir son değil yeni bir başlangıç olduğunu söyleyerek (Störig, 1994: 77) kendinden sonra gelecek olan insanlara yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Bundan dolayı Sokrates ölümden korkulmamasını ve ölümün yeni bir yaşam için yolculuktan ibaret olarak görür. Aslında ölen biri ölümlerinin yanına geçiş yapar o halde ölümün kendisi bir kazançtır (Platon, 2001: 40-41). Sokrates'in birçok fikrini gençlik döneminde sıkı sıkıya takip eden Platon, yazdığı diyaloglarda hocasının fikirlerini ele alarak o da ruhu bedene karşı yüceltmekte ve ruhun sonsuz olduğunu söylemektedir. Platon, ruhun idealar âleminden maddi dünyaya düşüş olarak görmektedir. Bundan dolayı ruh daima maddi olandan önce var olmuştur ve ebediyen de var olacaktır. Tanrı ruhu bedenden üstün kılar. Evrendeki her hareketin kaynağı ruhtur bundan dolayı evrenin bir başlangıcı yoktur. Platon insanların ve Tanrı ruhunun arasındaki ilişkiyi iki at metaforuyla ortaya koyar. Atlardan siyah olanı insanın kötü yanını yani aşağı yönünü temsil eder. Beyaz at ise kanatlarını çırttığı an yeryüzüne düşmüş ve bunun sonucunda ruh ortaya çıkmıştır (Kaya, 2013: 174-175).

“Ruh bütün varlıklardaki her değişikliğin ve hareketin nedeni olduğu ortaya çıktıktan sonra, şimdi var olan, daha önce var olmuş ve ileride var olacak bütün nesnelerin ve karşıtlarının ilk oluşum ve hareket ilkesiyle ayrı şey olduğuna yeterince kanıt getirilemediğinden hala yakınıyor muyuz?” (Platon, 2007: 397-398)

Platon, tüm varlıklarda meydana gelen ruhun ölümsüzlüğüne Phaidon diyalogunda değinmektedir:

“Başkasından hareket alan ve kendisi de başkasını hareket ettiren şey, hareket durunca yaşamaz olur. Yalnız kendiliğinden hareket eden varlıktır ki kendi kendisini terk edemeyeceği için sürekli hareket halindedir. Hatta bütün öteki varlıklar için de bir hareket kaynağı ve ilkesidir. Şimdi ilke olan bir şeyin doğuşundan, meydana gelişinden söz edilemez. Tersine onun kendisini doğan, meydana gelen bir şeyin ilkesidir. Eğer onun kendisi bir şeyden doğmuş olsaydı, ilke olamazdı. Böyle bir ilkenin doğuşunun, meydana gelmesi mümkün olmadığına göre onun yok olması, ortadan kalkması da söz konusu olamaz. Çünkü eğer bu ilke yok olsaydı, hiçbir zaman kendi kendine bir hiçten tekrar doğamazdı ve her şeyin bir ilkeden doğması gerektiğine göre kendisinden de

başka hiçbir şey doğamazdı. O halde kendi kendine hareket eden varlık, hareketin ilkesidir ve bu varlığın ne yok olması mümkündür, ne de yeniden doğması. Eğer başka türlü olsaydı üstümüzde gök ve bütün canlı varlıklar hareketsiz kalır, yok olurdu ve artık bir daha hareket edebilmeleri, yeniden doğmaları mümkün olmazdı.” (Platon, 1989: 245)

Platon için eğer hareket yoksa yaşam da yoktur, o halde hareketin son bulduğu an ölüm meydana gelmektedir. Tek bir varlık kendi hareketinin sonunu getirmez veya kendi hareketini terk edemez. Bu varlık tüm hareketlerin temel kaynağıdır. Çünkü ilke olan bir şey sonradan ortaya çıkamaz. Böyle bir ilke sonradan ortaya çıkmadığına göre bu ilkenin doğmuş olması da mümkün değildir. Eğer durum bunun dışında başka bir türlü olsaydı gökte olan tüm cisimler hareketsiz kalırdı (Platon, 1989: 245). Platon ruhun ölümsüzlüğüne ele alırken sadece Phaidon diyaloguna değil Menon diyalogunda da yer vermektedir. Burada yer alan düşünce; ruh ölümsüz ve birçok kez yeryüzüne inmiştir. Ruh birden çok kez doğaya indiği için her şeyi tekrar anımsayabilir. Ruhta tasavvurlar öncelikle bilinçsiz bir halde yer alırken sonradan anımsadığı için tekrar aydınlanırlar (Gökberk, 1993: 60-61). Buna bağlı olarak Platon’da ruhun ölümsüzlüğünü savunarak, beden ölümlü ve maddi bir şey olduğunu ele almaktadır. O da hocası Sokrates gibi ölümü bir son olarak görmez. Ölüm ile birlikte tekrar yeni bir hayat başlamaktadır. Hatta ruh, bedenden kurtulmak istediği için ölümü arzulamaktadır.

Platon’un ruh ve ölüm düşüncesine karşın Helenizm döneminde mutluluk filozofu olarak adlandırılan Epiküros’a değinmek gerekir. Epiküros maddeci bir filozof olduğu için her şeyin merkezine atomları yerleştirir. Epiküros bundan dolayı evrenin fizik kuramları dışında bir yaratıcı olduğunu kabul etmez. Hayat yoktan var olmamış hatta varlığını atomlara borçludur. O halde bu dünya dışında bir yaşam yoktur. İnsan da beden ve ruhtan meydana geldiği için ölüm fikrini Epiküros buna bağlı olarak açıklar. Ruh, kendi varlığını sürdürürebilmek için bedene ihtiyaç duyar. Ruhun faaliyetleri, beden varlığı devam edene kadardır. Çünkü atomlar dağılınca sadece beden değil ruhta yaşamını yitirir. Nitekim ölüm bir nefes kadar yakındır. Ölüm insanda derdin bir korkuya sebep olmaktadır. Fakat yaşam ve ölüm birliktedir, eğer yaşam varsa bir gün ölüm de meydana gelecektir (Köseoğlu, G. Ve Bilgin Ö., 2019: 1494-1495). “Ölüm bizim için bir hiçtir: Biz var oldukça o yoktur, o varken de artık biz yokuz, bunun sonucu olarak da o ne dirileri ne de ölüleri ilgilendirir, çünkü birincilerin olduğu yerde o yoktur, ikincilerinde artık kendileri yoktur.” (Epiküros, 2014:105). O halde ölüme duyulan korkudan hemen kaçınılması gerekir. Ölümünden sonra hayatın olmaması da ölümden korkmamak için bir nedendir. Ölümün gerçekleşeceği sırada yaşamın ortadan kalkması insanların ölümden korkmaması için yeterli bir gerekçedir. Epiküros her ne kadar insanları ölüme karşı cesaretlendirse de Stoacılar için ölüm en büyük gerçektir. Her ne kadar dünya bir bütün için de olsa da ölüm tüm canlılara dağılmış ve her şeyin de kendi özüne ait belli ruh kümesi vardır (Akşit, 2013: 18).

Cicero, ruhun ölümsüzlüğüne değinmektedir Eğer biri ölümün gerçekleşmesiyle her şeyini kaybedeceğini düşünüyorsa bu onun için felakettir. Kişinin erdemi ve ahlaki övgüye layık değilse, yaşamı da aynı boyuttadır. Nitekim ölüm korkusu duymazsak bu bizim ruh sağlığımızı ve mutluluğumuzu etkiler. Ölüm kaygısı, insanın zihninde endişeye yer bırakırsa; akıl yerini arzulara bırakır. Bu da insanın tamamen akıl dışı hareket etmesini sağlayabilir. Çünkü insan artık arzularının esiri olmaya başlar. Bundan dolayı mutlu olmak için ölüm korkusundan kaçınılması ve etik değerlere bağlı kalınmalıdır. Felsefe de akılsal etkinliklerle nefsi tedavi ederek insanları doğru eylemler doğrultusunda ölümsüzlüğe hazırlar. İnsan bedene hizmet ederse kendini zincire

vurulmuş gibi hisseder. Sonuç olarak eğer ölüm varsa biz yokuz ya da biz varken henüz ölüm yoktur. O halde endişelenmeye veya ölümden korkmaya gerek yoktur (Pattabanoğlu, 2015: 77).

L. A. Seneca *Yaşamın Kısıtlılığı Üzerine* eserinde; ölümlülerin büyük bir kısmı doğanın kötülüğünden şikâyet etmesini eleştirir. Aslında insan kısa bir yaşam için doğar ve çok az insan bu hayatı gerçek anlamda yaşar. Bazı insanlar yaşamı boyunca hayatını boşa geçirebilir. Seneca boş yaşamı lüks, umursamazlık, iyi bir amaca hizmet etmemek olarak görür. Çünkü lüks yaşayan biri aslında her şeyini kaybedeceği endişesi onu daha çok ölüm endişesi ve korkusuna çeker. İnsanlar ölümü unutup ve sonsuza kadar yaşayacaklarını düşünür. Bundan dolayı insanların lüks yaşama önem vermeleri ölümün bir gün gerçekleşeceğini unutmalarıdır. Aslında “ölümlü olan her şeyden korkuyor, ölümsüz olan her şey” arzulanıyor (Seneca, 2021: 7-12).

Epiktetos ölümü “*hayat misafirhanesini*” terk etmek olarak görür. Ölümden korkmayı bir sefillik olarak niteler. Çünkü insanın elinden bir şey gelmiyorsa o halde ölümden korkmakta gereksizdir. Nitekim ölüm bir felaket veya korkulacak bir şey olsaydı Sokrates’te ölümü bir felaket olarak görürdü. Bundan dolayı ölümün felaket olarak görülmesi asıl felaket sebebidir. İnsan ölümü daima göz önünde bulundurmalı ki her şeyi fazla coşkunlukla karşılamamalıdır. Herkes bedeninin ölümünden korkar. Asıl önemli olan ruhun ölüp ölmeyeceğidir. İnsan, sonunda ölecektir. Ya meşgul bir durumda ya da aniden ölüm onu bulacaktır. Nitekim Sokrates’in de zamanında ailesi ve sevenleri vardı. O kendine layık olanı yapmaya karar verdi. Buna bağlı olarak ölüm olumsuz veya uğursuz bir kavram değildir. Uğursuz olan tabiatla iç içe olan ölüm değil insanın kötü huylardır (Epiktetos, 1989: 16-136).

Sonuç olarak; Antik Yunan da filozoflar ölümün doğasının ne olduğunu araştırmaya başlasalar da ölümün gizemli olması kendi aralarında birden çok fikrin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çünkü ölümden sonra ne olacağı bilgisi bilinen bir fenomen değildir. Bu da filozofların kendi aralarında farklı his veya endişeye kapılmasına neden olmaktadır. Fakat bu endişe veya elem her filozof için geçerli değildir. Tabiat filozofu olan Pythagoras bedeninin yok olacağını ruhun ise ebedi olarak kainatta kalacağını düşünse de Demokritos buna paralel bir fikri savunmaz. Demokritos ölümü atomlarla açıklayarak tesadüflerin yerini zorunlu ilişkilere mahkum eder. O halde Demokritos, burada Tanrı’ya yer bırakmaz. Atomların belli bir düzeni bozulursa ölüm gerçekleşir. Tabiat filozoflarından ayrı bir düşünceyle karşımıza çıkan Sokrates kendi döneminde yankı uyandıran bir filozoftur. Çünkü onun ölüme bakış açısı daha olumsaldır. Sokrates, Antik Yunan’dan ayrı bir Tanrı’nın varlığına ve bu Tanrı’nın ölümü vermesinde bile bir hikmet olacağına savunanlardandır. Nitekim İslam filozoflarından önce ilahi bir gücün varlığını söylemiştir. Ölüm bir son veya elem değil, hikmetin başlangıcıdır. Platon’da hocası Sokrates’in izinden giderek metafizik sistemini kurmuştur. O da ruhun ebediyete gideceğini, bedeninin ise yok olacağını düşünmektedir. Fakat Epiküros gibi maddeci filozoflar, Sokrates ve Platon’un aksine evrenin bir yaratıcısı olduğunu kabul etmez. Fakat ruhu da inkar etmez. Sadece ruhun faaliyetleri bedeninin mahiyetiyle sınırlar. Öyle ki bir gün ölüm gerçekleşeceği için endişenin gereksiz olduğunu buna bağlı olarak ölümün hiçlik olduğunu savunmaktadır. Kısaca bakılırsa Antik Yunan’da birden çok ölüm üzerine fikir ortaya koyulduğunu görebiliriz. Nitekim Cicero, ölümle birlikte insanın felakete dönüşeceğini düşünen insanları eleştirirken buna paralel olarak Epiktetos da ölümden korkmayı sefillik olarak görür. Her ne kadar benzer düşünceler yer alsın da yine de belli bir inanç sistemi çerçevesinde bağlılık olmadığından ölüme olan bakış açısı, ruh ve bedene olan bakış açısını da etkilemektedir.

İSLAM DÜŞÜNÇESİNDE ÖLÜM

İslam düşüncesinde ölüm kavramı Kur'an-ı Kerim'de yer alan 'her nefsin sonunda ölümü tadacağı'(bk. Al'i imran, 3/185, Enbiya, 21/35, Ankebut 29/57) ayetinden yola çıkılarak ele alınır. İslam düşüncesi ölüm kavramını Antik Yunan'a göre derin ve kapsamlı bir şekilde inceler. İslam filozoflarının birçoğu ölümün salt bir fenomen olduğunu bundan dolayı ölümden korkulmaması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü İslam düşüncesinde ölüm fikri Antik Yunan düşüncesine göre daha olumlu bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Antik Yunan'da filozoflar arasında ölüm konusundaki ayrımlar daha net olmasına karşın İslam düşüncesinde böyle bir belirginlik yoktur. Ölümün taşıdığı anlam; kültür, inanç ve felsefenin hayata yüklediği anlamda ölümlle bağlantılıdır. İnsandaki ölüm bilinci İslam filozofları arasında tartışmaya neden olmuştur (Öğüt, 2007: 32).

İslam düşüncesinde ölüm fikrini ele alan ilk filozof Kindi'dir. Kindi insanı hem ölümlü hem de akıllı olarak tarif eder (Kindi, 2012: 95). Kindi, ölümü asıl vatana geçmek için bir gemi olarak görmektedir. Gerçek vatana geçilmesinin ardından yokluk, hasret veya üzüntü gibi sıkıntılar söz konusu değildir. Çünkü ölüm, insanın doğasını tamamlayan yegane şeydir. Buna bağlı olarak ölüm kötü bir şey değildir. Birinin ölümden korkmasının temelinde hayat ve ölüm arasındaki bilgi eksikliği yer alır (Saruhan, 2006: 94).

Ebubekir Zekeriyya er- Razi *et- Tibbu'r Ruhani* adlı eserin "el- Havf mine'lmevt" adlı bölümünde ölümden sonra varlığa inanlar için ölüm korkusu uzun, tartışma ve zor bir meseledir. Kişi, ölümden sonra bir yaşamın olmadığını düşünürse ölüm korkusuna kapılır. Çünkü insan ölüm korkusuyla aklın yanında değil nefsin yanında olur. Nitekim canlılar hayatta olduğu için birçok negatif duyguyu yaşar iken ölümlle birlikte bu duygular ortadan kalkar. Demek ki ölümlle birlikte hazlar ve acılar artık hissedilmediğinden ölüm fikri korkulacak bir şey değildir. Çünkü insan ne hazza ulaşmayı hedefler ne de hazzın sonucunda ortaya çıkan elemenden kurtulmayı. Cahiller hazzın esiri olurlar. Çünkü acıdan veya kederden kurtulmak isteyen biri hazza tabi yaşayamaz. Nasıl ki aklın devrede olmayan bir hazzın sonunda acı karşımıza çıkıyorsa yaşamın sonunda da ölüm kaçınılmazdır. Dolayısıyla ölümden korkmak gereksizdir. Buna bağlı olarak ölüm düşüncesinden uzaklaşmak insan için bir ganimet sayılır. Çünkü ölümden korkmak ve endişe duymak insan için hep ölümün gerçekleşmesi demektir. Ölüm üzerine düşünmek insanı daha çok gerer. Nitekim akıllı biri zaten ölüm için üzülmez. Eğer biri ölümden sonra yaşamın olmadığına inanıyorsa zaten ölümden korkmasına gerek yoktur. Fakat ölümden sonra yaşamın olacağına inananlar ise nefisten kaçınarak iyi, faziletli ve dinin gerektirdiklerini yerine getirmelidir. Çünkü inananlar din sayesinde kurtuluş ve ebedi nimetlere kavuşabilir (Razi, 2016: 188-194).

Razi'ye göre, ruhumuz ve bedenimizle yaşantımız nasılsa, ölümden sonraki yaşantımızla bununla ilişkilidir. Önemli olan şey, bedeni hazlardan yararlanmak değil, ilim sahibi olarak adaleti uygulamaktır. Dünya, haz ve elemnin son bulmasıyla sona erer. Eğer insan bu dünyanın geçici hazlarına aldanırsa yanlış bir yola girer. Bilge kişi, nefsini daima eğitmeli ve hazların çoğunu terk etmelidir. Sonuç olarak, Ebu Bekir er-Razi için ölüm korkusundan kurtulan biri artık mutlulukla karşı karşıya kalır. Hevedan uzaklaşan ve aklın yolundan giden insan artık etik değerlere bağlı bir yaşamı amaçlar (Pattabanoğlu, 2015: 81).

Farabi, ölümü ele alırken insanın bazı ahlaki yönlerini geliştirmesini ve bunun sayesinde insanın ölüme karşı bir korku beslemeyeceğini ileri sürer. Farabi, ahlaklı ve erdemli olan birinin ahirette mutlu olacağını ve her eyleminin de karşılığını ahirette alacağını söyler. İnsanın daima ölçülü ve ahlaklı yaşaması bunun için gereklidir. İnsan dünyada mutlu olmak için kalmalıdır aksi takdirde insan mal mülk peşinde koşarak mutluluğu da ölümün varlığını da unuttur. Bu da insanın hep ölüme karşı endişe içinde yaşamasına neden olmaktadır (Farabi, 1987: 292). İslam

filozoflarından Farabi ölümden korkan insanların cahil olduğunu söyler. Çünkü bu insanlar ölümlerle birlikte her şeylerinin yok olacağını düşünürler. İnsan, ölüm gerçekleştiğinde yok olacağını düşünmemeli bunun yerine ölümün gerçekleşeceği için mutlu olmalıdır. Çünkü mutluluk ölümden sonra gerçekleşen bir durumdur (Kaya, 2002: 90-91).

İhvan-ı Safa'da, 'Tabii-Cismani Şeylerin (el-Cismaniyyatü'y-tabiiyyat) On Beşinci-İhvan-ı safa Risaleleri'nin Yirmidokuzuncu-Risalesi: Ölümün ve Hayatın Hikmetine Dair' adlı bölümünde ölüm görüşüne değinilmektedir. İnsan, sperminden başlayarak rahimde belirli süreçleri tamamlayarak, çocukluk, gençlik, olgunluk ve nihayetinde yaşlanma döneminden geçerler. Yaşlılık dönemiyle birlikte insanın birçok güzellik yapısı değişmektedir. İnsanın birçok özelliği eksildikten sonra ölümün gerçekleşmesiyle vücudu şişerek tahrip olmaktadır. İnsanoğlu bunları bildiğinden toprakta nasıl yok olup bittiğini düşünüp gerçek hikmeti bilmediğinden ölüm hakkında tereddütlere düşmektedir. Ölüm ve hayat sadece bedeni değil ayrıca nefisle de alakalıdır. Çünkü bedensel hayat, nefis egemenliğinde bedenin kullanılması iken nefis, kendisi için zatidir. Yani cevheriyle bilfiil diridir, potansiyel olarak bilicidir ve doğal olarak cisimler, şekiller ve suretlerde etkin bir rolü vardır. İnsanların çoğu nefsin cevheri hakkında bilgiye sahip olmadıklarından, sonlu ve bedeni dünya hayatına göre yaşarlar (Bozkurt, 2014: 42-45). "Dünya hayatı aldatıcı metadan başka bir şey değildir." (Al-i İmran, 3/168). Allah buyurur ki; "Ahiret daha hayırlı ve daha kalıcıdır." (A'la, 87/17). Bunun gibi dünya hayatının önemsiz olduğu ele alan birçok ayet vardır. Aslında dünya hayatı, beden hayatıdır. Ahiret hayatı gerçekte nefis hayatıdır ve birçok insan bundan habersizdir. İnsan her oluşun sonunda bir ölüm olduğunu düşünmemektedirler. Nasıl ki doğum yeni bir başlangıç ise onun gayesi de ölümdür. Nasıl ki çocuk doğumuyla birlikte yeni bir yaşama geçer nefis de ölümden sonra yeni bir yaşama geçer. Bedenin ölümü, nefsin doğumudur o da ruhtur. O halde doğum nasıl ki bir hikmettir ölüm de aynı şekilde hikmetin kendisidir. Ebedi kalma ancak ölümlerle birlikte gerçekleşebilir. Ölüm, ebedi hayatın nedenidir. İnsan nasıl bu dünyaya geldiye ölüm de gerçekleşecektir. İnsanın var oluşunun sonunda ölüm vardır, ölüm de sonsuz hayatın sebebidir (Bozkurt, 2014: 46-47).

İbn Sina, insanın ölüme olan yaklaşımını kendi yaşamıyla paralel olduğunu savunur. İbn Sina *Risaleler*'inde '*İnsan*' adına son bölümde beden ve ruha değinmektedir. İbn Sina, insanı hayvanlar sınıfına dahil etmektedir. Fakat insanı diğer canlılardan ayıran şey ise akıl ve ruhudur. Ruhun göze çarpan özelliklerinden ilki konuşma ve düşünmedir. Ruhun birden çok yetisi vardır. Kimi algılama, kimi idrak kimi de edilgen türündendir. Etki türü denilen yeti, bedende bulunmaktadır. Edilgi olması ise onun özünden kaynaklanmaktadır. İdrak ise, beden olmadan kendi özüne ait olan fiildir (İbn Sina, 2004: 116). Beden ve duyu organlarıyla, tikel seçimler yapılmaktadır. Bu tikeller seçildikten sonra üzerine düşünülür. Örneğin: denizcilik, çiftçilik veya boyacılık gibi. Edilgiler; gülme, ağlama, acıma, şefkat gibi duygulara yer verirken ve akılla birlikte bedende ilintili olan kabiliyetlerin ardından ortaya çıkan durumlara denir. Akıl ise kendine has olduğundan tümellere sahiptir. İnsan kavramını algılayan biri, birtakım eksik durumlar olsa da insan kavramından soyutlayamaz. İnsanın hem akıl tarafı –ki İbn Sina buna meleke der- hem de bedenden –cevhermeydana gelmektedir (İbn Sina, 2004: 118).

İbn Sina ölüme olan yaklaşımı altı grup içerisinde değerlendirmektedir.

- Ölümün gerçekte ne ifade ettiğini bilmeyenlerde ölüm korkusu
- Ruhun nereye ulaşacağını bilmeyenlerde oluşan ölüm korkusu

- c) Kendisinin ölüp yok olacağına, buna karşılık âlemin kendisinden sonra var olacağına ait düşüncelerle oluşan ölüm korkusu
- d) Ölümden sonra kendisine bir ceza ve işkence edileceğine itikat edenlerde oluşan ölüm korkusu
- e) Öldükten sonra nereye gidileceğini bilmeyenlerde oluşan ölüm korkusu
- f) Maddî gücünün, öldükten sonra yanında gelemeyeceğini ve dünyada kalmasından kaynaklanan oluşan ölüm korkusu (İbn Sina, 1959: 10-17).

İbn Sina için ölümden korkan biri her şeyden korkar. Ölüm aslında insanın bir parçasıdır. İnsan yaşayan, anlayan ve ölen bir varlıktır. Yani insan ölümlle tamamlanır kemale erer.’(İbn Sina, 1959: 21-22).

İslam filozoflarından olan İbn Miskeveyh, Kindi ve Farabi gibi ölümü dünyadaki yaşamdan erdemli bir yaşama doğru geçiş olarak görmektedir. İbn Miskeveyh için ölüm bizatihi kötü değildir ama ölüm korkusu ölümden daha kötüdür. Ölümden korkan biri ölümün ne olduğunu bilemez. İbn Miskeveyh ölüm korkusunun nefis hakkındaki bilgi eksikliğinden kaynaklı olduğunu savunmaktadır. İnsanın asıl cevheri nefistir ve nefis bedenden sonrada varlığını sürdürür. Bundan dolayı ölüm bir yok oluş değilse korkmakta anlamsızdır (Pattabanoğlu, 2015: 84).

İbn Tufeyl de, *Hay Bin Yakzan*’da ölüm fikrine değinmektedir. Hay Bin Yakzan’ın annesi olan ceylanın ölmesiyle; ölümü tanımlamaya başlar. Ceylanın ölümünden sonra Hay Bin Yakzan ne yapsa da ceylanı tekrardan hayata döndüremez. Nitekim burada ölen birinin bir daha bu hayata dönemeyeceği fikrine ulaşabiliriz. Ölüm, ruhtan yoksun kalan organlardan dolayı gerçekleşir. Çünkü hayvansal ruh gövdeden çıkar, sonunda yaşamın yerini ölüm alır. İbn Tufeyl, Hay Bin Yakzan’ın ‘*yolun sonu*’ bölümünde daha çok detaylandırır. Ruh, bedenden ölüm sayesinde kurtulur. Aslında ruh bedeni kullandığı sürece zorunlu varlığı tanıyamamıştır. Çünkü ruh bedene indiği ilk zamanlar her ne kadar saltanat ve gücünü bilse de sonradan ondan yüz çevirerek benmerkezci isteklerine boyun eğmiştir. Tekrardan ölümü yaşayan canlı sonsuz bir tat, coşku ve sevinç duyar. Çünkü ölüm ve hayat arasında müşahede bir kopukluk yoktur (İbn Tufeyl, 2014: 27/ 75-79). Nitekim İbn Tufeyl ruh ve beden arasındaki ilişkiyi zorunlu bir ilişki olarak görür. Ruh, bedene bir bakıma hapsolmüştür. Ölümün gerçekleşmesi, ruhu daha çok sevindirmelidir. Çünkü ruh ölümün gerçekleşmesiyle ebedi varlığa ulaşır.

İslam Âlimlerinden Gazali de eserlerinde ölüme sıkça yer vermektedir. Gazali için ölüm uykudan uyanma halidir. “Gazali, ölüm acısının şiddetli olduğunu ve ancak ruh tarafından duyulan bu acıyı ise sadece ölmekte olanın bileceğini söyler.”(Gazali, 1975: 825). Gazali diğer İslam filozofları gibi ölümün gerçekliğinden çok, ölüm korkusunun gerçekliğiyle ilgilenir. Bu korku hali ölümden daha önemlidir;

“Tamamen dünyaya dalan ve hayatın geçici olduğunu unutan, dünyaya geliş gayesinin sadece zevk alma ve eğlence olarak gören insan. Ölüm gerçeği hakkındaki korkuları aşırı olan, yaptıklarının farkına vararak tövbe edip kulluk vazifelerini yerine getirmeye çalışanlar için de, ölüm istenmeyen bir olaydır. Çünkü tövbe gerçekleştirilmeden ölümün gelmesi, insanların başına gelebilecek tabii bir olaydır. Tanrı’ya kavuşmak istemeyene Tanrı da kavuşmak istemez. Tanrı’ya yaklaşıp Tanrı daha fazla yaklaşır. Tanrı’yı bilen ve o’na büyük bir aşkla bağlı olanlar için ölüm, sevgiliye kavuşulan an olarak kabul edilir. Son

kategorideki insanlar ise merteye ve irfan olarak daha yüce olanlardır. İşlerini Mevlalarına bırakırlar. Ölüm onlar için korkulacak bir hadise değildir. Dünyadan ve içerisindekilerden uzaklaşan bu tür insanlar, Tanrı ile beraber olmayı her şeyden üstün tutmaktadır.” (Akşit, 2013: 38).

Gazali için ölüm derin bir uykudan uyanıştır. Hz. Peygamber de, insanın bir uykuda olduğunu fakat ölümün gerçekleşmesiyle uykudan uyandırılacağını söylemektedir. Ölüm acısı ile ortaya çıkan şiddeti sadece ölen biri bilebilir (Gazali, 1975: 59).

Sonuç olarak, ölüm kaçınılmaz bir realitedir. İnsan yaşamını hangi boyutta devam ettirse de insan acısı ve tatlısıyla tek şüphe etmediği şey ölümdür. Her ne kadar insan ebedi yaşamı istese de bu pek mümkün olmamıştır. İnsanların birçoğu ölümsüzlüğü dine yönelerek aramıştır (Akbaş, 2002: 58). Ölümsüzlük inancının açıklanmasında beden ve ruh önemli bir rol oynar. Çünkü ölümsüzlüğü savunanlar, beden yok olur iken ruhun ebediyete kavuşacağını savunurlar. Bu sadece İslam filozoflarında değil Antik Yunan filozoflarında da görülür.

Antik Yunan ve İslam düşüncesinde belirli bir ölüm realitesi yer alırken, ölüm için verilen tanımlar yine de kendi içinde ayrılabilir. Kimi filozoflar ölümün realitesi ile ilgilenirken kimi filozoflar ise eylemlerin ölümle olan ilişkisine değinmektedir. Fakat gerçek olan şu ki ölüm insanın tek gerçeğidir. İnsan yaşayan, anlayan ve ölen bir varlıktır (İbn Sina, 1959: 21-22). Ölüm başlı başına bir ruhani ilişkidir ve ölüm ruhla birlikte anlam kazanmaktadır. Tüm filozofların/düşünürlerin tek ortak noktası ölümün bir gün gerçekleşeceği olmasıdır. Antik Yunan’da zıt fikir grupları ortaya çıksa da İslam düşüncesinde bu görülmez. Çünkü ortak bir din düşüncesiyle hareket eden İslam filozofları beden ve ruh için hemen hemen aynı şeyleri savunmaktadırlar. Fakat Antik Yunan’da Demokritos atomları savunarak Tanrı’yı kabul etmez iken Sokrates ise içinde bir ilahi gücün ona seslendiğini söyler. Ölüm korkusu veya ölüm endişesi filozofların yaşam tarzına, inançlarına göre şekillenmektedir.

SONUÇ

Ölüm, yaşamla iç içe olan ve insanın üzerine düşündüğü bir realitedir. İnsanın aklediyor olması onu öteki canlılara kıyasla ölüme karşı daha da hassaslaştırır. İnsanoğlu yaşadığı sürece ölümü ve ölümden sonrasını düşünmektedir. Çünkü toplum veya birey, ölüme olan bakış açısını inanç sistemine göre şekillendirir. Ölüm hakkında birden çok fikir ortaya çıksa da kendi içinde benzer tanımlar daima yer almaktadır. Ölüm kavramına hem birey hem de toplumlar birden çok anlam yükler. İnsanoğlu, ölümü gerçekleşmeyene kadar deneyimleyemez ki deneyimleyen de aktaramayacağı için ölüm birçok gizemi kendinde barındırır. Eğer insan ölümü kabullenip bir yaşam sürmeye başlayabilirse az da olsa ölüm hakkındaki gizemli endişelerden kurtulmayı başarabilir. Ölümün bireysel oluşunun dışında toplumsal veya sosyolojik bir yanı da vardır. İnsan ölüm hakkında endişe ettiği varoluşsal soruna karşı bu olguyu daima silmeye çalışır. İnsan ölüm karşısında çaresizdir. Fakat ölümden sonra yaşamın var olduğuna inanmak, insanın ölüm korkusundan kurtulmasına neden olabilir. Bilimsel açıdan insanın yaşam süresi uzatılmaya çalışılsa da felsefe ve din ölümü farklı bir boyutta ele almaktadır. Antik Yunan ve İslam filozofları ölüm konusunun belli bir kısmına yönelmişlerdir. Çünkü felsefe de yönümüz genellikle batı olsa da birçok düşüncenin gelişmesine ön ayak olan İslam düşüncesine de değinilmelidir. Ölüm bir realite olsa da kimi ölümü beden ve ruh çerçevesinde değerlendirirken kimi için ise ölüm, bedenin yok olmasından başka bir şey değildir. Nitekim buradaki amaç belli bir inanç sistemini veya belirli bir düşünce sistemini savunmak değildir. Bu çalışmanın amacı gerçek olan bir realitenin bile birçok boyutta ele alınabileceğini göstermektir. İnsanoğlu ölümle birçok defa karşı karşıya geldiği için

ölümü daima hatırlayacaktır. Ölümün bu kadar gerçekçi olmasının yanı sıra insanı en çok endişelendiren durum nedir? Ölüm neden bazıları için korkulacak bir durum iken diğerleri için mutluluk ve tamamlanmışlık hissi verir? Bu sorular çerçevesinde çalışmayı derinleştirildi. Çünkü ölümün gerçekleşmesinden sonra yaşama inananlar da olduğu kadar inanmayanlarda da endişe vardır. Bunun temelinde ölümden sonra yaşamın olduğuna inanan insanın ya dinin boyutlarını yerine getirmemesi ya da etik değerler çerçevesinde yaşamaması olabilir. Ölümden sonra yaşamın olmayacağını düşünenler ise ölümün gerçekleşmesiyle yok olacağı korkusu taşımaktadır.

Ölüm olgusu üzerine birden fazla tanım ortaya koyulsa da ölümden sonra ki yaşamın olup olmaması da insanı korkuya sürüklemektedir. Çünkü ölümden sonra yaşamın devam edeceğini savunan filozoflar arasında bile fikir ayrılıkları vardır. Ölümden sonra yaşamın olduğuna inanlar, inanmayanlara kıyasla daha çok korku ve endişe duyabilir. Çünkü ölümden sonra yaşanılacak olan ödül veya ceza sistemi insanı belli iç huzursuzluklara sürükleyebilir. İnsanın daima ölümle karşı karşıya gelmesi zihnin de büyük korkulara kapılmasına neden olmaktadır. Bunun temelinde insanın ölümden sonra ne olacağı düşüncesi vardır. Belirsizlik ve karamsarlık insanı korkuya sürükleyebilir. İnsanın bu korkudan kaçınması için ölümü kabullenerek yaşamını şekillendirmelidir. Aslından inkar etmenin yerini ne kadar kabullenmek alırsa insan kötümser ruhtan kurtulabilir. Çalışmamızda hem Antik Felsefe hem de İslam düşüncesi üzerinde ölümü değerlendirdik. Her ne kadar ölüm kavramı üzerine çok farklılık olmasa da ölümden sonra insanın ne olacağı ve buna bağlı olarak ruh ve beden meselesinde birbirinden farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı filozoflar/düşünürler yaşadıkları inanç ve kültürden dolayı ölüm üzerine farklı fikirler ele alınabilir. Tanrı'nın varlığına inananlar ile inanmayanların arasında farklı bir düşünce teorisi ortaya çıkabilir. Örneğin; Antik Yunan'da yaşayan Sokrates ölümden sonra herkesin birleşip orada buluşacağını söylerken, İslam düşüncesinde ölüm fikrini savunan filozoflardan Kindi ölümden sonraki hayatı asıl vatan olarak görmektedir. Antik Yunan döneminde Pythagoras, Sokrates, Platon, Epiküros, Demokritos gibi filozoflar kendi çağında ölüm için birbirinden ayrı düşünceleri savunmaktadırlar. Pythagoras bedeni ölüme mahkum ederken ruhun ezeli olarak kainatta olacağını iddia eder. Ruhun göç edeceğini söyleyen ilk filozoflardan biri olan Pythagoras, ruh kavramını Tanrı'nın bir düşüncesi olarak görür. Tanrının zihninde olan ruh daima ölümsüz olarak kalmaya devam etmektedir. Fakat Demokritos ölümü Pythagoras gibi beden ve ruhun birbirinden farklı var olduğunu değil aksine beden ve ruhun atomlardan meydana geldiğini söylemektedir. İnsanın bedeni gibi evrendeki her şey atomlardan meydana gelmektedir. Sokrates, Demokritos gibi ölümle birlikte hem beden hem de ruhun yok olduğunu düşünmemektedir. İnsan sıradan bir maddi varlık değil, aklebilen, düşünebilen ve anlayabilen bir varlıktır. İnsan bir madde gibi yok olmaz. Bundan dolayı ölüm geldiğinde insan, korku ve endişe için olmamalıdır. Çünkü ölümle birlikte insan yok olmaz aksine ölümlerin yanına bir geçiş yapar. Platon da hocası Sokrates'e paralel bir ölüm fikri ortaya koymaktadır. O da ruhun bedenden ayrılıp asıl vatanına göç edeceğini düşünür. Fakat kendisinden sonra gelen Epiküros ölümün gereksiz hatta düşünülmesinin bile saçma olduğunu savunarak yeni bir bakış açısı ortaya koyar. Epiküros'a göre, ruh bir yerden bir yere göç etmez ve o da Demokritos'a benzer bir şekilde beden ve ruhun atomlardan meydana geldiğini açıklar. Atomlar birbirinden ayrıldığı zaman ölüm gerçekleşir. Bu kadar fikir ayrılığının ortaya çıkmasının nedeni belirli bir düşünce sisteminde ortak doğrultunun olmamasıdır. Antik Yunan döneminde birkaç filozofun ölüme karşı bakış açılarını analiz ettiğimizde hemen hemen her filozofun birbirinden farklı olduğunu görebilmekteyiz. Filozofların bu kadar ayrı fikirlere yönelmesinin temelinde ortak bir inanç sisteminin yer almaması olasıdır. Antik Yunan'da Sokrates, İslam filozoflarından önce ölümün yeni bir hayata geçiş olduğunu daha beşinci yüzyılda söylemektedir. Buna rağmen ölümün bir yok

oluştan ibaret olduğunu söyleyen Epiküros da vardır. Fakat İslam düşüncesi, felsefe kadar ölüm için net çizgiler çekmez. Bir İslam filozofu için ruh var iken başka bir İslam filozofu ruhun varlığı yok sayılmamaktadır. Çünkü ortak dinsel bakış açısı onların kendi aralarında benzer fikirlere sürüklemektedir. Belli bir inanç sistemine bağlı olan İslam filozofları ufak tefek değişikliklere rağmen başka bir yaşamın olduğunu ve ruhun ebediyen o yaşama tekrar döneceğini iddia ederler. Antik Yunan'da Platon'da ruhun bir gün bedenden kurtulacağını iddia eder. Bedenin yok olup ruhun eski vatanına döneceği fikri daha o dönemden gelmektedir. Beşinci yüzyıldan -daha geçmişe de gidebilir- şu ana kadar ölümün hala konuşuluyor olması insanın kendi yaşam döngüsünden ölümü atamamasından kaynaklıdır. Buna bağlı olarak insanın ölüme karşı korku beslemesi yerine ölümü kabullenmesi insanın mutluluğu açısından daha önemlidir. İnanç sistemi hangi bağlamda olursa olsun ölümün yaşam olduğu sürece var olacağı mutlak bir gerçektir. Sokrates'i Sokrates yapanlardan biri de onun ölümü göze alırken aldığı cesaret belki de ölümü mutlulukla kucaklamasındandır. Nitekim insanın ölmesiyle birlikte yok olacağı veya hiç olacağı fikri, öteki bir yaşamın olmamasından daha korkutucu olsa gerek. İnsanın ölüme karşı içsel huzursuzluk yaşamaktansa hayatını bu gerçeğe göre düzenleyip kendi yaşamını anlamlandırması onun kazancınadır.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Muhsin. (2002). Kişisel Kimlik ve Ölüm Sonrası Hayat. *Felsefe Dünyası*, s. 58-66.
- Akşit, M. (2013) *İbn Sina ile Kierkegaard'ın Ölüm Anlayışının Karşılaştırılması*. Erzurum Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yüksek Lisans Tezi.
- Bayhan, D. (2021). *Yunus Emre'de Ölüm Temasına Teosofik Bir Bakış*. Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yüksek Lisans Tezi.
- Bozkurt, Ö. (2014). *İhvan-ı Safa Risaleleri: Ölüm ve Hayatın Hikmetine Dair*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Brun, J. (2003). *Stoa Felsefesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cevizci, A. (2012). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Çetin, E. (2017). Üniversite Öğrencilerinde Ölüm Algısının Gündelik Hayata Yansıması Üzerine Karşılaştırılmalı Bir Araştırma. *Academia Dergisi*, s. 149-168.
- Doğan, Mehmet D. (2011). *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Yazar Yayınları.
- Ebu Bekir Er-Razi. (2016). *Felsefe Risaleleri*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- El-Kindi, Ya'kub b. İshak. (2012). *Üzüntüden Kurtulma Yolları*. Ankara: TDV Yayınları.
- Epiktetos. (1989). *Düşünceler ve Sohbetler*. İstanbul: Meb Yayınları.
- Epiküros. (2014). *Özdeyişler, Mektuplar ve Aforizmalar*. İstanbul: Arya Yayıncılık.
- Erdem, H. (2011). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Konya: Hü-er Yayınları.
- Farabi. (1987). *Siyaset Felsefesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Fromm, Eric. (1982). *Psikanaliz ve Din*. İstanbul: Arıtan Yayınları.

- Gazali. (1975). *İhya'u Ulümi'd-Din*. İstanbul: Bedir Yayınları.
- Gökberk, Macit. (1993). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güngör, F. Ş. (2016). Ölüm Hakkında Çağın Felsefi Senaryosu: Hakikat mi Hiçlik mi? *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, s. 227-240.
- Kaya, Osman. (2002). *Ölüm Kitabı*. İstanbul: Ark Kitapları.
- Köseoğlu, G. Ve Bilgin Ö. (2019). Epiküros'un Hayat ve Ölüm Anlayışı. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, s. 1493-1497.
- Krishnamurti, J. (2002). *Yaşamak ve Ölmek Üzerine*, İstanbul: Aynan Yayınları.
- Kurt, Abdurrahman. (2008). Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 74-93.
- Öğüt, Salim. (2007). Ölüm. *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 32-33.
- İbn Sina. (1959). *Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risalesi*. İstanbul: Orhan Mete İstanbul Kollektif Şirketi Matbaası.
- İbn Sina. (2004). *Risaleler*. Ankara: Avrasya Yayınları.
- İbn Tufeyl. (2014). *Hay Bin Yakzan*. İstanbul: Palto Yayınevi.
- Kaya, M. (2013). Platon'un Ruh Kuramı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 171-180.
- Pattabanoğlu, Fatma Zehra. (2015). İslam Filozoflarının Ölüm Hakkındaki Düşüncelerinde Stoacı Filozofların Etkisi. *Ekev Akademi Dergisi*, s. 73-90.
- Platon. (2011). *Toplu Diyaloglar II.: Phaidon Diyalogu*. İstanbul: K. Yetkin Sosyal Yayınları.
- Platon. (1989). *Phaidros*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Platon. (2007). *Yasalar*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Platon. (2011). *Toplu Diyaloglar I.: Sokrates'in Savunması*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Pür, İlyas. (2008). Yunus Emre'de Dini Hayatın Psikolojisi. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yüksek Lisans Tezi.
- Saruhan, M. S. (2006). İslam Filozof ve Düşünürlerinde Ölüm Korkusu ve Tedavisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 18-36.
- Seneca, L. A. (2021). *Yaşamın Kutsallığı Üzerine*. İstanbul: Mecaz Yayınları.
- Störig, H. J. (1994). *İlkçağ Felsefesi*. İzmir: Felsevful Yayınları.
- Tanhan, F. ve ARI İNCİ F. (2009). *Ölüm Eğitimi*. İzmir: Pegem Akademi Yayınları.